

EDWARD KLISIEWICZ

NAZWY ZESTAWIONE Z PRZYMIOTNIKIEM POCHODNYM OD INNEGO TOPONIMU NA TERENIE TARNOPOLSZCZYZNY

Opracowując nazwy miejscowości byłego województwa tarnopolskiego⁽¹⁾ spotkaliśmy wśród nazw komponowanych typu - zestawienia - dość pokaźną grupę ojkonimów, zarówno wsi jak i przysiółków, w których człon podstawowy (utożsamiający) związany jest znaczeniowo z apelatywem topograficznym lub z apelatywem, od którego pochodzą tzw. nazwy kulturalne⁽²⁾. Natomiast człon odróżniający jest przymiotnikiem od istniejącej już nazwy miejscowości. rowstaje zatem problem, jak ustosunkować się do tego typu nazw dokonując ich opisu. Czy rozpatrywać każdy z członów oddzielnie i omawiać je w poszczególnych grupach semantycznych proponowanych przez W. Taszyckiego⁽³⁾;

1. Analiza językowa nazw miejscowości byłego województwa tarnopolskiego jest przedmiotem oddzielnego opracowania.

2. Zob. W. T a s z y c k i , Słowiańskie nazwy miejscowe. Ustalenie podziału, Kraków 1946; przedruk, w: Tenże, Rozprawy i studia polonistyczne, t.I. Onomastyka, Wrocław-Kraków 1958, s.228-268; "Nazwy kulturalne: a) odnoszące się do materialnego życia człowieka (uprawa, budownictwo, urządzenia terenowe, komunikacja, urządzenia obronne itp.); b) odnoszące się do duchowego życia człowieka (urządzenia prawne, religijne, handlowe itp.) s.261.

3. Op. cit.

czy uznać któryś z członów za pryncypialny przy komponowaniu nazwy; czy też potraktować oba człony jako całość tworzącą nazwę zestawioną na podstawie określonej motywacji onomastycznej ukazującej specyfikę tego typu procesów onimizacyjnych?

Spróbujemy zatem w miarę możliwości ustosunkować się do przedstawionych problemów wykorzystując w tym celu zebrane na terenie Tarnopolszczyzny nazwy zestawione wspomnianego wyżej rodzaju.

A oto wykaz interesujących nas nazw.⁽⁴⁾

Bór Chołojowski - przyś. Chołojowa, Rd.

Budki Nieznanowskie - wś, KmS

Chatki Medyńskie - wś w gm. Medyń, Zbż.

Chłopowiecka Kolonia - przyś. gm. Chłopówka, Kop.

Czahary⁽⁵⁾ Hrycowieckie - przyś. gm. Hrycowce, Zbż.

Czahary Kretowieckie - wś, gm. Kretowce, Zbż.

Czahary Starozbaraskie - przyś. gm. Zbaraż Stary, Zbż.

Czahary Załuskie - wś, gm. Zbż.

Czarnokoniecka Wola - wś, Kop.

Dąbrowa⁽⁶⁾ Sieńkowska || Na Horce, al. Dąbrowa - przyś. gm. Sieńków, Rd.

4. Nazwy zebrano głównie na podstawie: Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich T I - XV, Warszawa 1880 - 1902 oraz Skorowidza gminnego Galicji, opracowanego na podstawie spisu ludności z dnia 31 grudnia 1900, Wyd. przez Centralną Komisję Statystyczną, Wiedeń 1907: Kompletnego skorowidza miejscowości w Galicji i Bukowinie, zestawionego przez S. Chanderysa, Lwów 1907 i map: Mapy austriackie (Spezialkarte) w skali 1 : 75 000, Wyd. Militargeographisches Institut (Wiedeń) 1907; Mapy polskie w skali 1 : 100 000, wyd. Wojskowy Instytut Geograficzny, Warszawa 1925 - 1938. Przy poszczególnych nazwach nie podajemy już szczegółowych źródeł.

5. Czahor || Czahar - 'drobne krzaki' też, 'las mieszany': ukr. czaharnyk - 'zarośla, krzaki, zagajnik'.

6. Dąbrowa - 'gaj dębowy'.

Gaje Czystopadzkie - przyś. gm. Czystopady, Zbż.
 Gaje Dubieckie - przyś. gm. Dubie Br.
 Gaje Dytkowieckie - wś, gm. Br.
 Gaje Ponikowieckie - przyś. gm. Ponikowica, Br.
 Gaje Roztockie - przyś. Zb.
 Gaje Smoleńskie - wś, Br.
 Gaje Starobrodzkie - wś, gm. Br.
 Gaje Suchodolskie - wś, gm. Br.
 Hucisko⁽⁷⁾ Brodzkie - wś, gm. Br.
 Hucisko Litowiskie - os. gm. Litowisko, Br.
 Hucisko Oleskie - wś, gm. Zł.
 Hucisko Pieniackie - os. gm. Pieniaki, Br.
 Hucisko Turzańskie - wś, gm. od roku 1929, wcześniej przyś. wsi Turze, Rd.
 Huta Kraśnieńska - przyś. gm. Krasne, Skł.
 Huta Pieniacka - wś, gm. Br.
 Huta Połoniecka - wś, gm. KmS.
 Huta Werchobuska - wś, gm. Zł.
 Huta Zaturzańska - przyś. gm. Zaturzyn, Ph.
 Huta Zawadowska - os. gm. Zawadówka, Bucz.
 Kąty⁽⁸⁾ Trójeckie - przyś. gm. Trójca, Rd.
 Kurniki⁽⁹⁾ Iwanczańskie - wś, Zbż.
 Kurniki Szlachcinnieckie - wś, Tar.
 Las Kapuściński - os. gm. Kapuścińce, Zbż.
 Majdan⁽¹⁰⁾ Gołogórski - wś, gm. Zł.
 Majdan Lipowiecki - wś, gm. Przm.
 Majdan Pieniacki - wś, gm. Br.
 Monaster⁽¹¹⁾ Ułaszowiecki - cz. Ułaszowiec, Czrt.

7. Hucisko - 'miejsce gdzie była huta'.

8. Kąt - 'miejsce skryte, też miejsce na uboczu'.

9. Kurnik - 'ptaśnik, kurnik: ukr. kurnyk 'ts.'

10. Majdan - 'plac wokół zabudowań': ukr. majdan 'ts.':
 też 'miejsce w borze, gdzie pędzą smołę, terpentynę itp. zob.
 S. Hrabec, Nazwy geograficzne Huculszczyzny, Kraków 1950,
 s. 215.

11. Monaster - ukr. monastyr || manastyr - 'klasztor'.

Maziarnia⁽¹²⁾ Kamionecka - przyś. Kamionki Strumiłowej.
 Maziarnia Karańska - os. w gm. Karanie, KmS.
 Maziarnia Spaska - przyś wsi Spas, KmS.
 Monastyrek Brodzki - wś, Br.
 Nowosiółka⁽¹³⁾ Grzymałowska - wś, Skł.
 Nowosiółka Jazłowiecka - wś, gm. Bucz.
 Nowosiółka Koropiecka - wś, Bucz.
 Nowosiółka Skałacka - wś, Skł.
 Nowosiółki Liskie - wś, KmS.
 Oleandry Strusowskie - przyś. Tra.
 Podlesie Grzymałowskie - wś, Skł.
 Podrudne Sieleckie - wólka KmS.
 Popławy⁽¹⁴⁾ Skałackie - wś, Skł.
 Ruda⁽¹⁵⁾ Brodzka - wś, Br.
 Ruda Kołtowska - wś, Zł.
 Ruda Sielecka - wś, KmS. w roku 1473 poświadczona jako Ruda.
 Słobódka⁽¹⁶⁾ Dżuryńska - wś, Czrt.
 Słobódka Janowska - wś, Tra.
 Słobódka Koszyłowiecka - wś, Zal.
 Słobódka Muszkatowiecka - wś, Bor.
 Słobódka Strusowska - wś, Tra.
 Słobódka Turylecka - wś, Bor.
 Stawki Kraśnieńskie - wś, Skł.
 Stawki Uhryńkowieckie - os. gm. Uhryńkowce, Zal.
 Wola⁽¹⁷⁾ Chołojowska - przyś. miasta Chołojów, Rd.

12. Maziarnia - 'miejsce, gdzie wytwarzano maź'.

13. Nowosiółka - 'nowa wioska'.

14. Ukr. popława - 'kałuża'.

15. Ukr. ruda - 'rdzawe bagno, trzęsawisko, moczar, błoto zawierające rudę żelaza', też 'ruda żelaza'.

16. Ukr. słoboda to samo co polskie wola (zob. niżej).

17. Wola - 'osada na pewien czas zwolniona od podatku'.

Wola Gołuchowska - wś, Ph.

Wolica⁽¹⁸⁾ Derewłańska - wś, KmS. notowana w XIV wieku.

Wolica Ładyczyńska - cz. wsi Ładyczyn, Tar.

Wolica Trembowelska - wś, Tra.

Wulka Suszańska - wś, Rd.

Wygoda Boryszkowiecka - przyś. gm. Boryszkowce, Bor.

Wygoda Winiatyniecka - przyś. gm. Winiatynce, Zal.

Zagrobunki Zarwanickie - os. gm. Zarwanica, Ph.

Zabuże Sieleckie || Za Bugiem - przyś. gm. Sielec Bienków,
KmS.

Zalesie Koropieckie - wś, Bucz

W sumie zanotowaliśmy 72 nazwy, nie licząc nazw zabudowań, folwarków itp., 43 nazwy odnoszą się do miasteczek i wsi, a więc osad administracyjnie samodzielnych. 29 do przysiółków, osad, części wsi i miasteczek czyli osad niesamodzielnych. Wydaje się, że rozróżnienie to dotyczy zagadnień nie związanych z językową budową nazwy, lecz z pewnymi uwarunkowaniami prawnoadministracyjnymi. Niektóre źródła w odniesieniu do tych samych ojkonimów podają daną miejscowość jako wieś, a inne jako przysiółek, np. Czahary Kretowieckie czy Czahary Załuskie - skorowidze⁽¹⁹⁾ określają jako przysiółek, a mapy i Słownik geograficzny - jako wieś. Tego rodzaju nazwy zestawione są z reguły nowszego pochodzenia, nie notowane w starszych źródłach i dokumentach. Jedynie 1 poświadczona jest w wieku XIV - Wolica Derewłańska; 2 w XV - Nowosiółki Liskie i Ruda Sielecka, poświadczona w formie prostej jako Ruda i 4 nazwy zanotowane w dokumentach dopiero w XVIII wieku - Budki Nieznanowskie, Maziarnia Kamionecka, Nowosiółka Koropiecka, Słobódka Dzurwińska.

Widzimy zatem, że ten typ ojkonimów komponowanych staje się popularny dopiero w czasach nowszych, chociaż znany jest

18. Wolica = wola.

19. For. przyp. 4

również w okresie staropolskim. Wykazuje też znaczną stabilność i niezmienność. Jedynie dwie nazwy przysiółków posiadają zapisy oboczne, świadczące o niestabilizowaniu się nazwy - Dąbrowa Sieńkowska i oboczna do niej Na Horce al. Dąbrowa oraz Zabuże Sieleckie || Za Bugiem. Daje się również zauważyć pewna prawidłowość kolejności członów wchodzących w skład nazwy. Z reguły człon utożsamiający stoi na pierwszym miejscu a człon odróżniający na miejscu drugim⁽²⁰⁾. Jedynie dwie nazwy na 72 posiadają odwrotną kolejność, są to nazwy - Chłopowiec Kolonia i Czarnokoniecka Wola.

Przechodząc z kolei do opisu i ukazania genezy przytoczonych nazw zestawionych musimy zwrócić uwagę na wskazane wyżej trudności przy ich interpretacji. W. Taszycki⁽²¹⁾ proponuje by w złożonych nazwach miejscowych analizować oddzielnie każdy z członów. Nie przytacza wprawdzie w swoim materiale nazw identycznych z naszymi, ale są to nazwy zestawione o podobnej budowie, np. Abramowska Wola⁽²²⁾. Píše, że: „By nie uronić niczego z tkwiących w nich świadectw przeszłości językowej i pozajęzykowej, musimy się z równą uwagą odnieść do pierwszego, co i do drugiego ich członu. W konsekwencji wszędzie tam gdzie mamy do czynienia z nazwami, których oba człony nie mieszczą się w granicach jednej klasy znaczeniowej, trzeba będzie dwukrotnie zdawać z nich sprawę i dwojako klasyfikować, osobno zaliczając człon odróżniający, a osobno utożsamiający”⁽²³⁾ Stosując się do propozycji W. Taszyckiego, w przypadku interesujących nas nazw, ze względu na człon utożsamiający pomieści-

20. M. K a r a ś, Ze studiów nad polskimi złożonymi nazwami miejscowymi, "Onomastica" XXII, 1977 - omawiając nazwy złożone, w których jako człon odróżniający występują przymiotniki lokacyjne dolna:górna, niski:wysoki, przedni:tylny itp., na s.24 píše, że, „Sprawa szyku pozostaje zjawiskiem niemal indywidualnym i trudno o ustalenie jakichś reguł. Identyczne nazwy występują w szyku S + A i A + S”.

21. W. T a s z y c k i, Złożone nazwy miejscowe w języku polskim, "Slavia" XIX, 1960, s.59-54; przedruk, w: Tenże, Rozprawy i studia polonistyczne t.IV, Onomastyka i historia języka, Kraków 1968, s. 70 - 86.

22. Op. cit. s. 74.

23. Op. cit. s. 75.

libyśmy je najpierw w grupie nazw „topograficznych” lub „kulturalnych”. Natomiast człon odróżniający nie da się pomieścić w żadnej z proponowanych przez W. Taszyckiego grup semantycznych. Najbardziej może zbliżony on jest do grupy nazw dzierżawczych, ale tylko pozornie, bo np. Czahary Hrycowieckie czy Gaje Dubieckie raczej skłonni bylibyśmy interpretować nie jako należące do miejscowości Hrycowce czy Dubie, lecz jako położone obok Hrycowiec i Dubia. Istniejące więc nazwy miejscowe, od których utworzono przymiotnikowy człon nazwy złożonej, są swoistym adresem, czy punktem odniesienia w terenie względem członu utożsamiającego. Wyraźniej daje się zaobserwować to zjawisko, kiedy człon odróżniający powstał od nazwy miejscowości nieraz oddalonej lecz znanej w tym środowisku, nadającej się na taki właśnie „wyróżnik” - chociażby nazwy miejscowości będących siedzibą powiatów, np. Popławy Skałackie czy Ruda Brodzka. Nie jesteśmy też pewni, czy w niektórych przypadkach nie była to onomastyczna twórczość administracyjna, mająca na celu dokładne zlokalizowanie miejscowości, której nazwa w formie prostej występowała w większej liczbie na danym terenie⁽²⁴⁾. Wydaje się, że nie możemy też przyjąć któregoś z członów jako „principium divisionis” nazwy zestawionej i uczynić z niego kryterium klasyfikacji i charakterystyki tychże nazw⁽²⁵⁾.

Jeżeli weźmiemy pod uwagę, że nazwy własne, zwane też jednostkowymi, różnią się od apelatywów tym, że nie odnoszą się do klas desygnatów, lecz oznaczają pojedyncze okazy danej klasy - służą mianowicie identyfikacji desygnatu, jego indywidualizacji i wyróżnieniu spośród innych reprezentantów tej samej

24. Por. w wykazie ojkonimów. Niektóre nazwy z identycznym członem utożsamiającym leżą w obrębie jednego powiatu.

25. Por. M. K o r n a s z e w s k i, Nazwy zestawione w dolnołużyckiej mikrotoponimii powiatu chociębuskiego, wyd. Uniwersytet im. A. Mickiewicza, ser. Fil. Pol. nr 27, Poznań 1983. Uważa autor, że w nazwach zestawionych wykładnikiem motywacji semantycznej jest w zasadzie człon odróżniający.

klasy ⁽²⁶⁾ - to musimy właśnie zwrócić szczególną uwagę na funkcję nazwy miejscowej i motywację związaną z jej powstaniem. Dlatego też w nazwach złożonych nie możemy poprzestać na objaśnieniu znaczenia poszczególnych członów czy wskazaniu ważności któregoś z nich. Oba człony składają się w równym stopniu na funkcję identyfikacyjną nazwy. Różna jest jednak motywacja onomastyczna poszczególnych członów nazwy zestawionej.

I tak w przytoczonej grupie ojkonomów komponowanych człon A (utożsamiający) motywowany jest przez apelatywy topograficzne lub apelatywy związane znaczeniowo z obiektami powstałymi w wyniku działalności człowieka. Natomiast człon B (odróżniający) motywowany jest przez nazwę istniejącej miejscowości, a utworzony od niej przyimek pełni funkcję lokalizującą i dyferencyjną zarazem. I dopiero całość - A + B spełnia dostatecznie rolę identyfikacyjną (oznaczającą), która jest w zasadzie najważniejsza w odniesieniu do nazw własnych.

1. - Człon A t. - motywowany przez apelatyw topograficzny: Bór Chołojowski, Czahary Hrycowieckie, = Kretowieckie, = Starozbaraskie, = Załużskie, Dąbrowa Sieńkowska, Gaje Czystopadzkie, = Dubieckie, = Dytkowieckie, = Ponikowieckie, = Roztockie, = Smoleńskie, = Staroprodzkie, = Suchodolskie, Kąty Trójeckie, Las Kanuściniecki, Oleandry Strusowskie, Popławy Skałackie, Ruda Brodzka, = Końtowska, = Sielecka, Stawki Kraśnieńskie, = Uhryńkowieckie i Podlesie Grzymałowskie, Podrudne Sieleckie, Zagrobunki Zarwanickie, Zalesie Koropieckie - w których człon A pochodzi od wyrażen przyimkowych (teren, miejsce - pod lasem, pod rudnym polem, za grobelkami, za lasem) oraz Zabuże Sieleckie - gdzie człon A utworzony jest od hydronimu Bug. Mogły to być wcześniejsze nazwy terenowe przeniesione do ojkonomii, zresztą podobnie jak bór, las czy gaje lub Bór, Las

26. Por. szerzej - L. Z a b r o c k i , Zasięg wewnętrznego językowego magazynowania nazw jednostkowych, „Symbolae philologicae in honorem Witoldi Taszycki”. Pr. Kom. Jęz. PAŃ - Oddział w Krakowie nr 17, Wrocław 1968, s. 416 - 425.

czy Gaje, co trudne jest do jednoznacznego stwierdzenia.

2. - Człon A k. - motywowany przez apelatyw związany znaczeniowo z obiektami powstałymi w wyniku działalności człowieka: Budki Nieznanowskie, Chatki Medyńskie, Hucisko Brodzkie, = Litowskie, = Oleskie, = Pieniackie, = Turzańskie, Huta Kraśnińska, = Pieniacka, = Połonicka, = Werchobuska, = Zaturzańska, = Zawadowska, Kurniki Iwanczańskie, = Szlachcinieckie, Majdan Gołogórski, = Lipowiecki, = Pieniacki, Manastyr Ukaszowiecki, Maziarnia Kamioncka, = Karańska, = Spaska, Monastyr rek Brodzki, Słobódka Dżuryńska, = Janowska, = Koszyłowiecka, = Muszkatowiecka, = Strusowska, = Turylecka, Wola Chochojowska, = Gołuchowska, Wolica Derewlańska, = Ładyczyńska, = Trembowelska, Wulka Suszańska, Wygoda Boryszkowiecka, = Winiatyniecka oraz z członem A w formie złożenia - Nowosiółka Grzymałowska, = Jazłowiecka, = Koropiecka, = Skałacka, Nowosiółki Liskie i z członami przedstawionymi - B + A - Chłopowiecka Kolonia, Czarnokoniecka Wola.

Z członem utożsamiającym A t. zanotowaliśmy 28 nazw; z członem A k. 44 nazwy - czyli apelatywy związane znaczeniowo z obiektami powstałymi w wyniku działalności człowieka są częściej wykorzystywane w toponimii jako człony nazw komponowanych, natomiast topografica rzadziej. Nie trudno również zauważyć, że człony utożsamiające najczęściej równe są apelatywom, bądź topograficznym (gaje, czahary, ruda itp.) - bądź związanym znaczeniowo z obiektami powstałymi w wyniku działalności człowieka (huta, majdan, maziarnia, itp.) i często się powtarzają, nawet w obrębie jednego powiatu, nie mogły zatem pełnić dobrej funkcji identyfikacyjnej, zwłaszcza wtedy, gdy osada tak nazywana stała się osadą większą lub samodzielną, notowaną przez urzędy i dokumenty prawne. Zapewne w początkach, kiedy jej zasięg społeczny był niewielki spełniała swą funkcję onomastyczną a w fazie powstawania - in statu nascendi - zarówno oznaczała jak i znaczyła, dlatego też motywacja onomastyczna tych członów związana jest również z ich znaczeniem apelatywnym.

Przedstawione wyżej przyczyny powodowały, że dla celów dokładnej identyfikacji miejscowości konieczny był człon odróżniający B, by nazwa mogła dobrze pełnić swą funkcję społeczno-komunikatywną.

Człon B nie jest zróżnicowany w zależności od członu poprzedzającego - A t. lub A k. W obu przypadkach spełnia rolę „adresu” lokalizującego obiekt nazwany, przez człon pierwszy. Punktem odniesienia w terenie dla tejże lokalizacji są nazwy istniejących większych miejscowości znanych zapewne społeczności w obrębie - czy to gmin, powiatów czy nawet całego województwa. Utworzony od nazwy miejscowej przymiotnik dodawany był do istniejącej już nazwy prostej, stąd - być może - kolejność członów (człon B stoi w zasadzie na miejscu drugim). Motywacja onomastyczna członu B związana jest właśnie z jego funkcją lokalizująco-identyfikacyjną, którą to funkcję pełni przymiotnik utworzony od innego istniejącego już ojkonimu. Czyli-A t. lub A k. + B = nazwa zestawiona typu: Bór Chołojowski, Czahary Załuskie, Huta Kraśnieńska itp.

Widzimy zatem, że aby ukazać w pełni procesy onimizacyjne w tego typu nazwach zestawionych, musimy omawiać oba człony łącznie, wskazując na motywację nazewniczą w poszczególnych członach i na wspólną funkcję obu członów, służącą dokładnej identyfikacji nazwanego tak obiektu.

Skróty powiatów

Br. - Brody
Brz. - Brzeżany
Bucz. - Buczacz
KMS - Kamionka Strumiłowa
Kop. - Kopyczyńce
Ph. - Podhajce
Przm. - Przemyślany
Rd. - Radziechów

Skł. - Skałat
Tar. - Tarnopol
Tra - Trembowla
Zbż. - Zbaraż
Zb.-Zborów
Zł. - Złoczów

Inne skróty

cz.-część
gm. - gmina
k. - kulturalny
m. - miasto

os. - osada
t. - topograficzny
przyś. - przysiółek
wś - wieś